

MARZENA DYCHT, LIDIA MARSZAŁEK
UKSW, Warszawa

MASS MEDIA I REKLAMA A CHOROBY CYWILIZACYJNE: ANOREKSJA I BULIMIA

1. WPROWADZENIE

Zachodzące w świecie dynamicznie przeobrażenia sprzyjają powstawaniu u coraz większej ilości ludzi, w szczególności młodych, trudności z jego zrozumieniem, przystosowaniem się do niego, odnalezieniem w nim własnego miejsca i kreowaniem swojej tożsamości. Wielu pedagogów, psychologów, socjologów i przedstawicieli innych nauk społecznych zwraca uwagę na pogłębiającą się destrukcję cielesną, psychiczną i umysłową współczesnego człowieka¹. Poparciem tego poglądu może być fakt pojawiania się coraz większej ilości zaburzeń, chorób psychicznych i irracjonalnych zachowań ludzi.

Anoreksja i bulimia istnieją od dawna, niezaprzeczalnie jednak to w naszych czasach ich zasięg poważnie się nasilił. Wypaczony chorobą tok myślenia, nieadekwatny do rzeczywistości obraz własnej osoby, zdominowanie umysłu jedzeniem lub odchudzaniem, zaniżone poczucie własnej wartości – to podstawowe przejawy tych chorób, wszystkie zogniskowane wokół jednego pragnienia: chęci dostosowania się do ideału i perfekcyjnej kontroli nad ciałem. Ideał ten każdego dnia kreują współczesne mass media i świat reklamy. Jego osiągnięcie stało się obsesją dzisiejszego pokolenia nastolatków, zagubionych w kulturze

¹ Por. M. Libiszowska-Żółtkowska, *Czego obawiają się ludzie? Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*, Wyd. UW, Warszawa 2007; *Funkcjonowanie człowieka we współczesnym świecie – perspektywa społeczna, psychologiczna i biologiczna*, red. M. Grabowska, K. Rosiak, Wyd. KPSW, Bydgoszcz 2005; *Kondycja człowieka współczesnego*, red. C. Piecuch, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2006; *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, t. 1, red. M. Plopa, Wyd. Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2004.

pozbawionej realnych znaczeń. Rodzi się więc potrzeba podjęcia poważnej dyskusji o sposobach widzenia narzuconego nam przez środki masowego przekazu ideału człowieka.

2. ZABURZENIA ODŻYWIANIA W LITERATURZE MEDYCZNEJ I PSYCHOLOGICZNEJ

W literaturze przedmiotu zaburzenia odżywiania się ujmowane są zwykle jako choroby polegające na nadmiernej koncentracji jednostki na jedzeniu. Pożywienie staje się dla niej elementem, któremu podporządkowuje swoje życie, źródłem obsesji, środkiem prowadzącym do patologicznego zaspokajania własnych potrzeb emocjonalnych². Według klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV), zaburzenia odżywiania się (*Eating Disorders*) obejmują dwie jednostki chorobowe: anoreksję psychiczną (*anorexia nervosa*) i bulimię psychiczną (*bulimia nervosa*)³. Zaburzenia odżywiania mogą także występować w postaci niepełnoobjawowej, są wówczas zaliczane do tzw. grupy zaburzeń odżywiania się niezakwalifikowanych inaczej (*Eating Disorder Not Otherwise Specified*).

M. Kowalczyk na podstawie poszczególnych typologii zaburzeń odżywiania przedstawionych w klasyfikacjach o największym zasięgu międzynarodowym, jak również obserwacji klinicznych i prac naukowo-badawczych współczesnych psychologów i psychiatrów przyjmuje, że „zaburzenia odżywiania się to nienaturalny stosunek do odżywiania się i zaspokajania potrzeby głodu obserwowany w postaci napadów niekontrolowanego objadania się lub rygorystycznego kontrolowania masy ciała za pomocą niewłaściwych, a wręcz patologicznych sposobów. Tak rozumiane zaburzenia odżywiania (...) obejmują dwie jednostki chorobowe: *anorexia nervosa* i *bulimia nervosa*”⁴. Cechą charakterystyczną obu tych chorób jest:

- silny lęk przed przybraniem na wadze;
- stosowanie patologicznych metod obniżania masy ciała takich, jak: głodówki, prowokowanie wymiotów, zażywanie leków przeczyszczających i/lub moczopędnych;

² Por. G. Apfeldorfer, *Anoreksja, bulimia, otyłość*, tłum. A. Kałkowska, Książnica, Katowice 1999; B. Grochmal-Bach, M. Rorat, *Zaburzenia odżywiania się: problemy medyczne, pedagogiczne i społeczne*, Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem, Rzeszów 2003; I. Niewiadomska, A. Kulik, A. Hajduk, *Jedzenie*, Gaudium, Lublin 2005.

³ Por. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth Edition, American Psychiatric Association, Washington, DC 1994, s. 539-550.

⁴ M. Kowalczyk, *Pedagogiczna diagnoza i profilaktyka zaburzeń odżywiania się u młodzieży szkolnej*, Wyd. Impuls, Kraków 2008, s. 16.

- uprawianie intensywnych ćwiczeń fizycznych;
- zaprzeczanie istnieniu choroby i niedostrzeganie konieczności zmiany niewłaściwych nawyków żywieniowych⁵.

W literaturze psychologicznej i medycznej anoreksja określana jest jako schorzenie o podłożu psychicznym, którego istotą jest świadome, rygorystyczne ograniczanie ilości przyjmowanych pokarmów, silne koncentrowanie się na wyglądzie i masie ciała, powiązane z panicznym lękiem przed przybraniem na wadze. Czasem błędnie uważa się, że anoreksja powiązana jest z brakiem apetytu – prawdą jest jednak, że chora osoba odczuwa głód, ale odmawia jedzenia z obawy przed zwiększeniem wagi⁶. Osoba dotknięta anoreksją ma zaburzone postrzeganie obrazu własnego ciała, polegające na uporczywych i niekorygowalnych przekonaniach o otyłości – ciągle widzi siebie jako zbyt grubą, mimo że wskaźnik BMI (*body mass index*) wskazuje na znaczną niedowagę. Idealem staje się dla niej ciało prawie niematerialne, bez odrobiny tłuszczu, a nawet mięśni. Ekstremalny wysiłek fizyczny, głodzenie się, lodowate kąpiele są dla dotkniętych chorobą działaniem słusznym, służącym ujarzmieniu i zdyscyplinowaniu ciała, sprawieniu, by było posłuszne woli⁷.

Bulimia w dosłownym tłumaczeniu oznacza „wilczy głód”. Pojęcie to trafnie opisuje najbardziej charakterystyczne objawy tego schorzenia. Według DSM-IV, *bulimia nervosa* (BN), to nawracające epizody żarłoczności, charakteryzujące się jedzeniem w określonym czasie znacznie większej ilości jedzenia niż większość ludzi byłaby w stanie zjeść w takim samym czasie oraz poczuciem całkowitego braku kontroli nad spożywanym jedzeniem. Chory przejawia również systematycznie niewłaściwe zachowania kompensacyjne mające na celu zapobieżenie przyrostowi masy ciała takie, jak: wywoływanie wymiotów (dotyczy 80-90% chorych), nadużywanie środków przeczyszczających, lewatyw, powstrzymywanie się od jedzenia, zażywanie leków hamujących apetyt lub ustawiczne i inten-

⁵ Por. m.in. B. Ziółkowska, *Ekspresja syndromu gotowości anorektycznej u dziewcząt w stadium adolescencji*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2001, s. 15-17.

⁶ Por. m.in.: S. Abraham, D. Llevelyn-Jones, *Bulimia i anoreksja*, tłum. W. Rolski, M. Rolska, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999; G. Apfeldorfer, *Anoreksja, bulimia...*, dz. cyt.; J. Bomba, E. Mamrot, M. Orwid, *Anorexia Nervosa, Zaburzenia psychiczne u młodzieży*, w: *Zaburzenia psychiczne u młodzieży*, red. M. Orwid, PZWL, Warszawa 1981; M. Goryniak, *Anoreksja. Diagnostyka i epidemiologia, Podmiotowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania anoreksji*, w: *Podmiotowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania anoreksji*, red. A. Suchańska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000; M. Starzomska, *Anoreksja: trudne pytania*, Impuls, Kraków 2006; B. Ziółkowska, *Ekspresja syndromu gotowości...*, dz. cyt.

⁷ Por. M.M. Jablow, *Na bakier z jedzeniem*, tłum. M. Przyłipiak, GWP, Gdańsk 1993, s. 29; S. Abraham, D. Llevelyn-Jones, *Bulimia i anoreksja*, dz. cyt., s. 37-39; J. Rabe-Jabłońska, A. Dunajska, *Poglądy na temat zniekształconego obrazu ciała dla powstawania i przebiegu zaburzeń odżywiania*, *Psychiatria Polska* (1997)31, s. 723-738.

sywne ćwiczenia fizyczne⁸. Bulimia psychiczna powoduje u chorych zaburzenia zarówno fizyczne, jak i emocjonalne, zwłaszcza, gdy metodą przeczyszczania organizmu po przejedzeniu jest wywoływanie wymiotów. Częste wymioty pozbawiają organizm ważnych składników odżywczych, co może prowadzić do pojawienia się uczucia zmęczenia i depresji.

3. ZNACZENIE MASS MEDIÓW W KSZTAŁTOWANIU WSPÓŁCZESNEJ KULTURY ŻYCIA

Mass media (telewizja, radio, Internet, prasa, komputer, gry komputerowe, telefony komórkowe), to dzisiaj środki masowego przekazu i społecznego komunikowania o szerokim zasięgu. Ich rozwój zaowocował nowymi formami komunikacji i upublicznienia.

Współczesne media warunkują w dużej mierze funkcjonowanie i rozwój ludzkości. Ich wyjątkowa pozycja wynika przede wszystkim stąd, iż każdy niemal człowiek jest dziś uzależniony od tego głównego kanału globalnej komunikacji. Media dysponują bowiem:

- prawdziwą wiedzą w obszarze kontroli różnych części życia społecznego;
- zdolnością skutecznego pobudzania różnego typu potrzeb oraz inicjatyw w dużej skali;
- zaawansowanym potencjałem intelektualnym (wysokiej klasy specjalistami);
- wyjątkowo rozległym i ciągle aktualizowanym zbiorem informacji;
- wielkimi możliwościami finansowymi i inwestycyjnymi;
- bardzo dużym potencjałem, liczącym się na światowym rynku finansowym⁹.

Wśród mediów szczególną rolę pełni Internet, ze swoją możliwością niemal natychmiastowego uaktualniania informacji o pewnych wydarzeniach, co pozwala na bieżąco obserwować rozwój danej sytuacji. Internet dysponuje ponadto praktycznie nieograniczoną pojemnością informacyjną, w porównaniu do pozostałych mediów¹⁰.

Nowe technologie informacyjne mają charakter globalny, odgrywają niekwestionowaną rolę w tworzeniu kultury XXI wieku. Kształtują stosunki międzyludzkie, formują życie polityczne i ekonomiczne krajów, modelują wzorce osobowe.

Dzisiejsze media cechuje masowość¹¹. Mass media umożliwiają bowiem realizację procesu komunikacji masowej, skierowanej do bardzo licznej, zróżnic-

⁸ Por. H. Średniawa, *Aspekty kliniczne i terapeutyczne leczenia bulimii*, Nowa Medycyna (1996)17, s. 72-78.

⁹ Por. T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna*, WSiP, Warszawa 2005, s. 43.

¹⁰ Por. tamże, s. 101.

¹¹ Por. R. Miszczyński, A. Tarnopolski, *Filozofia a mass media*, *Diametros* (2005)4, s. 15-16.

wanej i szeroko rozproszonej publiczności¹². Wielkiej masie odbiorców odpowiada niespotykana wcześniej ilość nadawców. Media emitują nieprawdopodobnie olbrzymie ilości komunikatów, które przeradzają się w potok chaotycznych, często mało istotnych, informacji (człowiek praktycznie nie jest w stanie dokonywać ewaluacji każdej konkretnej wiadomości, nie jest też w stanie świadomie jej konsumować).

Dziś już nikt nie podaje w wątpliwość stwierdzenia, iż media o masowym zasięgu wywierają wpływ na człowieka, zwłaszcza młodego. Odgrywają coraz większą rolę, stając się najpotężniejszym instrumentem kształcenia systemu wartości. Są zarówno źródłem informacji (dostarczają wiedzy o świecie), jak i rozrywki (dostarczają atrakcyjnej formy spędzania wolnego czasu). „Dzięki hipermediom system komunikowania się współczesnego człowieka uległ niezwykle wzbogaceniu. Technologie informacyjne wywierają olbrzymi wpływ na wszystkie dziedziny aktywności człowieka, a nawet na sposób jego myślenia”¹³. I. Ulfik-Jaworska stwierdza: „Rozwój nowoczesnych technologii oraz przyspieszenie tempa życia prowadzi do gwałtownego ograniczenia wpływu wychowawczego rodziny na rzecz często destruktywnych wpływów środków masowego przekazu”¹⁴.

We współczesnej teorii mass mediów coraz rzadziej akceptuje się też założenie, że media obiektywnie reprezentują rzeczywistość¹⁵. Wzrasta natomiast przekonanie, iż media wytwarzają rzeczywistość – przez co są jednym

z najistotniejszych czynników powstawania, tworzenia społeczeństwa postmodernistycznego. Mass media (jako źródła rzeczywistości) nie są „podwójnie podporządkowane” – jak lustro – (tak pojmuje się media w ujęciu modernistycznym)¹⁶. Np. telewizja we współczesnym świecie staje się podmiotem (dawniej podmiotem byli odbiorcy mediów), a wszystko, co nie jest w telewizji, jest na marginesie wobec głównych tendencji postmodernistycznego społeczeństwa. W kulturze postmodernizmu to nie telewizja jest zwierciadłem społeczeństwa – jest odwrotnie – to społeczeństwo jest lustrem, które odzwierciedla w różnych złożonych procesach to, co dzieje się na ekranie. W epoce postmodernizmu granica pomiędzy rzeczywistością i jej reprezentacją zaciera się (reprezentacja rzeczywistości – będąca w założeniu lustrem odzwierciedlającym świat – staje się świa-

¹² Por. J.B. Thompson, *Media i nowoczesność. Społeczna teoria mediów*, tłum. I. Mielnik, Wyd. Astrum, Wrocław 2001, s. 128-129, 165-167.

¹³ J. Gajda, *Media w edukacji*, WSP ZNP, Warszawa 2005, s. 135.

¹⁴ I. Ulfik-Jaworska, *Komputerowi mordercy*, KUL, Lublin 2005, s. 9.

¹⁵ Por. Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Wyd. Edytor, Toruń 1995, s. 152.

¹⁶ Por. B. Śliwerski, T. Szkudlarek, *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Impuls, Kraków 1992; T. Szkudlarek, *Wiedza i wolność w pedagogice amerykańskiego postmodernizmu*, Impuls, Kraków 1993.

tem samym w sobie, wytwarza zachowania i wartości, które – zgodnie z założeniem – miała tylko odtwarzać, odnotowywać). Świat mass mediów, stwarza hiperrzeczywistość (*hiper* oznacza coś bardziej rzeczywistego niż to, co *rzeczywiste* – zniesione, nieostre staje się rozróżnienie między tym, co realne, a tym, co nierealne).

W tej sytuacji także rzeczywistość nie jest już dłużej po prostu dana, lecz jest sztucznie reprodukowana. Zostaje ona zastąpiona przez to, co jest hiperrealne, jest serią upodobień, reprezentacją jedynie innych reprezentacji. Dzięki powstaniu hiperrzeczywistości, to upozorowana rzeczywistość zaczyna stanowić kryterium tego, co jest traktowane jako rzeczywiste. Media więc nie reprezentują rzeczywistości, lecz ją wytwarzają. Przestały być bowiem lustrem, w którym odbija się społeczeństwo, ale wręcz odwrotnie – to życie społeczne staje się imitacją rzeczywistości ekranu. W konsekwencji wyłania się kultura upozorowania.

W świecie postmodernistycznej kultury mamy do czynienia jedynie z kopiami pozbawionymi oryginałów. Rzeczywistość taka powoduje, że człowiek żyje w sztucznym układzie odniesienia – oryginały nie są już potrzebne, aby doświadczać poczucia autentyczności (jedynym układem odniesienia są kopie i imitacje oryginału).

Media stają się głównym źródłem życiowych doświadczeń jednostki. Człowiek żyje dziś w świecie pseudokultury. W kulturze upozorowania wszechobecne media dostarczają nieustającego potoku informacji, przed którymi jednostka nie może się obronić. W rezultacie to, co „zewnątrzne” staje się tym, co „wewnętrzne”, granice subiektywności zostają zniesione przez informacje, które nie komunikują. Ludzie zafascynowani sposobem, kodem transmisji rzeczywistości (tym, co wyraża), nie zwracają uwagi na to, co jest wyrażane (pomijają treść przekazu). Istotną rolę odgrywa tu zasada M. McLuhana: „przekaznik jest przekazem” (zniewalające działanie mediów (a szczególnie telewizji) nie jest związane z nadawaną przez nie treścią, lecz z ich techniczną naturą)¹⁷.

Co więcej, treści docierające do odbiorcy są mu podawane w formie niewymagającej już żadnego szczegółowego analizowania i przetwarzania (poprzez wykorzystanie tzw. środków informatywnych) – informacje są dzięki temu łatwo przyswajalne, głęboko zapadające w pamięci mózgu¹⁸ (przykładem są tu obrazy, absorbujące raczej nasze emocje niż intelekt, niewymagające krytycznego myślenia, które sprawiają, iż jesteśmy bezradni w ich ocenie). „Prawdą” dla ludzi już jest nie to, co wynika z rzeczywistości, lecz to, co wynika z przekazu medialnego. Mamy tu do czynienia z wytwarzaniem prawdy bez odwoływania się do rzeczywistości.

¹⁷ Por. Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje...*, dz. cyt., s. 155.

¹⁸ Por. R. Miszczyński, A. Tarnopolski, *Filozofia a...*, dz. cyt., s. 16.

Kulturę upozorowania (wg J. Baudrillarda) wywołuje m.in. zjawisko „wymazywania znaczeń”. Media fascynują ludzi tak bardzo nie dlatego, że są miejscami zanikania znaczeń i reprezentacji. Media chwytają człowieka w pułapkę – przez „wymazywanie znaczeń” odbierają mu podstawy oceniania świata, w którym żyje¹⁹.

W kulturze upozorowania ma miejsce rozpowszechnianie fikcji w rzeczywistości i odrealnianie rzeczywistości poprzez nadawanie jej wymiaru fikcyjnego. Telewizja, ukazując w sposób niezwykle naturalny ogromną ilość tragedii ludzkich (wojny, klęski żywiołowe, morderstwa, gwałty)²⁰, jednocześnie formułuje przekaz, iż są to jedynie wydarzenia w telewizji – co z kolei implikuje u odbiorców ekscytację filmem o tragedii, zaś w odniesieniu do tragedii rzeczywistej wywołuje jedynie znudzenie.

Środki masowego przekazu mają współcześnie charakter opiniotwórczy. Informacje podawane za ich pośrednictwem wpływają na kształtowanie się opinii publicznej. Polega ona na wspólnym i zbiorowym sposobie myślenia oraz odczuwania danej grupy społecznej, żyjącej w konkretnym miejscu i czasie. Wpływ ten ma charakter pozytywny lub negatywny – przybierając postać manipulowania uczuciami ludzkimi, a ponadto wpływania na sposób myślenia i wartościowania.

Największy wpływ wywiera telewizja jako najbardziej powszechne medium. Duży wpływ na kształtowanie opinii, poglądów, postaw, zachowań i wyborów człowieka ma również prasa, choć jej zasięg jest znacznie mniejszy²¹. Kolejne miejsce zajmuje Internet (łączy w sobie zalety i cechy telewizji oraz prasy, a jednocześnie coraz bardziej powszechny i ogólnodostępny). Ostatnim medium wspierającym i inicjującym pozostaje radio.

Media kreują światopogląd większości ludzi, wpływają w dużej mierze na postrzeganie przez nich rzeczywistości, ustalają (w konsekwencji wyłonienia kultury upozorowania) nowoczesną hierarchię wartości, z akcentem na egoizm, materializm i hedonizm²². Pod ich wpływem podejmowanych jest wiele życiowych wyborów i decyzji, nie zawsze trafnych – ułuda wirtualnego świata zachęca ludzi raczej do życia w świecie marzeń, bez realnej, obiektywnej oceny otaczającej rzeczywistości. Jak twierdzi A. Madej, młodzi najczęściej bezkrytycznie przyjmują prezentowane obrazy jako bezwzględną prawdę o świecie²³.

¹⁹ Por. J. Baudrillard, *In the Shadow of the Silent Majorities... Or The End of the Social*, Semiotext(e), New York 1983, s. 95.

²⁰ Por. M. Mrozowski, *Między manipulacją a poznaniem. Człowiek w świecie mass mediów*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1991, s. 37.

²¹ Por. Z.G. Grzegorski, *Ja, dziecko i telewizja. Poradnik dla rodziców wychowawców*, Księgarnia Św. Wojciecha, UAM, Poznań 2000, s. 13.

²² Por. M.S. Jasita, *Jaka jest współczesna młodzież*, *Nasz Dziennik* (2009)63, s. 2-3.

²³ Por. A. Madej, *Wpływ telewizji na życie dzieci i młodzieży*, *Echo* (2001)1, s. 12.

Podobnie rzecz się ma z reklamą. „Eksportowana” w codzienność jest częścią logiki upozorowania. Jest obecna w każdym medium – na billboardach, w gazecie, w telewizji i Internecie, z przeznaczeniem dla każdej grupy wiekowej. Codziennie dociera do człowieka około 3,5 tys. komunikatorów marketingowych²⁴. Komercyjny przekaz rzutuje w dużej mierze na rozwój dzieci i młodzieży. Reklama kształtuje trendy, postawy, przekonania, wzmacnia istniejące stereotypowe zachowania i uprzedzenia, już nie odzwierciedla kultury, ale ją tworzy.

W konsumpcyjnym społeczeństwie, gdzie mamy do czynienia z nadprodukcją dóbr, to właśnie reklamy kreują potrzeby²⁵. Aby dobrze sprzedać produkt, wykorzystuje się seksualizację konsumpcji, głównie reklam. Ciało i seks stanowią podstawę skojarzenia w przekazach reklamowych (reklamy napojów, papierosów, itp.). Seksualizacja społeczeństwa konsumpcji związana jest także z tendencją do życia seksualnego pozbawionego intymności oraz przymusem udanego życia seksualnego²⁶. Te i inne tendencje kształtują tożsamość współczesnej młodzieży żyjącej w świecie upozorowania, w którym brakuje ściśle określonych i pewnych znaczeń. Młodzi ludzie zostają pozbawieni jednoznacznych prawd, mają ambiwalentny stosunek do życia, traktują je raczej w kategoriach gry, niezbyt poważnie, żyją potrzebą natychmiastowości.

W logice upozorowania rzeczywistość przekształcona jest w rozrywkę. Przykładem kultury pozoru jest choćby paradygmat „plastikowego ciała”²⁷ – człowiek cierpi na obsesję własnego ciała i dąży do doskonałości. Poddaje się chętnie chirurgii plastycznej i odchudzającej, by imitować swoich idealnych bohaterów i idoli z ekranu. Przekonanie, że można tak samo wyglądać, wzmacniane jest konsekwentnie przez kampanie reklamowe. Odbiorca ma uzyskać poczucie, że może wybrać swoje własne ciało (jak strój), a także, że może szukać perfekcyjnego ciała, na wzór normy preferowanej w mass mediach.

4. ANOREKSJA I BULIMIA JAKO „CHOROBY KULTURY MEDIALNEJ”

Rozpowszechniany przez mass media ideał szczupłej sylwetki jest istotnym, ale nie decydującym czynnikiem występowania anoreksji i bulimii. Dopiero w połączeniu z wieloma innymi determinantami (np. cechami indywidualnymi jednostki, właściwościami rozwojowymi w stadium adolescencji, czynnikami rodzin-

²⁴ Por. Z badań nad reklamą. *Delikatnie nas zabijają. Obrazy kobiet w reklamach*, red. A. Teutsch, Stowarzyszenie Kobiet KONSOLA, Kraków 2009, s. 5.

²⁵ Por. A. Twardowska, E. Olczak, *Kobiety w mediach*, Centrum Praw Kobiet, <<http://free.ngo.pl/temida>>, (data dostępu: 27.10.2010r.).

²⁶ Por. Z. Melosik, *Edukacja, młodzież i kultura współczesna. Kilka uwag o teorii i praktyce pedagogicznej*, Chowania (2003)XLVI, s. 26.

²⁷ Tenże, *Postmodernistyczne kontrowersje...*, dz. cyt., s. 183.

nymi) może stać się przyczyną rozwoju tych schorzeń²⁸. Zaburzenia psychiczne na tle odżywiania znacznie częściej dotyczą dziewczęta i kobiety niż chłopców i mężczyzn. Źródeł tego stanu rzeczy można poszukiwać przede wszystkim w oczeniach wobec obu płci, zakorzenionych w kulturze i praktyce społecznej.

W większości społeczeństw częściej rozważa się otwarcie fizyczne piękno kobiety niż mężczyzny. Ciało i seksualność kobiety uważa się za najbardziej istotną część wszystkiego, co kobieta robi. Sfera fizyczna kobiet organizuje się wokół ich wyglądu, wokół wartości ich własnej powierzchowności i sposobu reagowania. Innymi słowy – kobietę definiuje jej ciało. Uważa się, że każdy aspekt ciała kobiety mówi coś o jej wartości²⁹. Osądowi podlega jej wygląd, a nie na przykład zdrowie czy zdolność do efektywnego działania. Ważna jest nie zręczność, efektywność czy szybkość poruszania się, ale kształt i waga ciała.

E. Aronson w jednej ze swoich prac zwraca uwagę na istnienie wpływu społecznego – informacyjnego i normatywnego – na kształtowanie się u kobiet pojęcia własnej atrakcyjności i dążenie do dorównania ideałowi wyglądu kobiety. Normatywny wpływ społeczny zmusza kobiety do podporządkowania się kulturowej definicji atrakcyjnego ciała. Informacyjny wpływ społeczny może być mechanizmem, za pośrednictwem którego kobiety uzyskują informację, jakie ciało uważa się za atrakcyjne w ich kulturze i czasie, w którym żyją. Natomiast normatywny wpływ społeczny pomaga tłumaczyć ich próby stworzenia takiego ciała³⁰.

Przesadne skupianie się na ciele, wzmacniane przez kulturę masową, może przybierać formę:

- braku przyzwolenia na starzenie się, co może być związane z lękiem przed przyszłością oraz upływem czasu lub zmianami, do których trzeba się ustawnie adaptować;
- dążenia do wspaniałej kondycji fizycznej, co może się wiązać z przeciążeniem organizmu oraz dążeniem do nierealistycznych standardów;
- negocjowania naturalnych procesów fizjologicznych;
- mnożenia wymagań dotyczących wyglądu, często coraz trudniejszych do zrealizowania;

²⁸ Por. m.in.: S. Abraham, D. Llevelyn-Jones, *Bulimia i anoreksja*, dz. cyt., s. 50-66; B. Józefik, *W stronę integracji podejść w: Anoreksja i bulimia psychiczna. Rozumienie i leczenie zaburzeń odżywiania się*, red. tenże, Wyd. UJ, Kraków 1999, s. 115-117; tenże, *Relacje rodzinne w anoreksji i bulimii psychicznej*, Wyd. UJ, Kraków 2006, s. 39-49.

²⁹ Por. E. Kaschak, *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne*, tłum. J. Węgrodzka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001, s. 135.

³⁰ Por. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, red. E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, tłum. A. Brzezińska, W. Domachowski, M. Draheim, E. Hornowska, M. Kowalczyk, Z. Kowalik, M. Zakrzewska, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 285-286.

- uzależniających zabiegów pielęgnacyjnych, kosmetycznych, a także ingerencji z zakresu chirurgii plastycznej³¹.

Zafiksowanie na problematyce własnego ciała, jego wyglądu i dostosowania go do przyjętego kulturowo ideału sprawia, że czynności początkowo związane z higieną, zachowaniem urody i zdrowia fizycznego, stają się sposobem na życie, zmuszając do codziennego kreowania siebie, ustawicznego poszukiwania informacji na ten temat, utrzymania nienagannej figury i kondycji fizycznej. Aktywność, służąca pierwotnie zyskiwaniu świadomości swojego ciała i dbałości o jego wygląd i zdrowie, staje się wynaturzona, zmierzając do coraz bardziej ingerujących zabiegów, aż do interwencji chirurgicznych. Tam, gdzie ciało nie poddaje się już kontroli, trzeba zastosować nowe rozwiązania kulturowej transformacji umożliwiające pełne funkcjonowanie społeczne³². Już kilkadziesiąt lat temu badacze zwracali uwagę na fakt, iż chęć dorównania ideałowi kształtowanemu przez oczekiwania społeczne jest przyczyną poważnych zaburzeń psychicznych takich, jak anoreksja czy bulimia³³. Wraz z rozwojem mediów w obecnych czasach zjawisko tych zaburzeń narasta. Pod względem śmiertelności w wyniku chorób psychicznych anoreksja zajmuje pierwsze miejsce³⁴.

Dla takich zaburzeń, jak *bulimia nervosa* (żałocznosc psychiczna) i *anorexia nervosa* (jadłowstręt psychiczny), charakterystyczne jest skoncentrowanie na własnym ciele, wyglądzie i diecie. Co znamienne – oba zaburzenia diagnozowane są na obszarach, gdzie występuje obfitość pokarmu, a także tam, gdzie propaguje się obrazy ciała idealnego³⁵. Zaburzenia odżywiania pod postacią *anorexia nervosa* łączone są też często z tzw. „gotowością anorektyczną” definiowaną jako efekt chęci dostosowania się dorastających dziewczynek do kulturowej konstrukcji kobiecości, bardzo intensywnie promowanej w kulturze masowej. Kultura ta nie oferuje spójnych wzorców tożsamościowych, zatem młoda kobieta zostaje zamknięta w pułapce sprzecznych ideałów lansowanych przez media³⁶. „Miliony

³¹ Por. A.K. Machaj, E. Łopacka-Sęczyk, *Psychologiczne i społeczne wyznaczniki postrzegania i używania własnego ciała*, w: *Edukacja bez granic – mimo barier*, red. P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2008, s. 119.

³² Por. tamże.

³³ Por. H. Bruch, *Eating disorders*, Basic Books, New York 1973; tenże, *The golden cage*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1978; M.P. Palazzoli, *Anorexia nervosa*, Chancer, Londyn 1974.

³⁴ Por. B. Józefik, *Epidemiologia zaburzeń odżywiania się w: Anoreksja i bulimia psychiczna...*, dz. cyt., s. 22-29.

³⁵ Por. J. Barnhill, N. Tylor, *A jeśli to zaburzenia odżywiania*, tłum. Z.I. Bronowska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.

³⁶ Por. E. Łopacka-Sęczyk, A. Machaj, *Psychologiczne konsekwencje wizerunku kobiet w reklamie*, w: *Media, komunikacja, zdrowie. Wyzwania, szanse, zagrożenia*, red. B. Aouil, W.J. Maliszewski, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 136.

kobiet – tyranizowane reklamami i tekstami z popularnych czasopism – przyjmują styl życia oparty na «dietowaniu». Media wywołują (również w nastolatkach) poczucie przepaści między ciałem własnym i idealnym, co powoduje ciągły niepokój o wygląd i wagę ciała. W rezultacie (...) kobiety wciągane są w «grę bez szans na wygraną; pełne desperacji, pasji i obsesji poszukują sposobów urzeczywistnienia ideałów». (...) Część z nich wpada w anoreksję, która – z perspektywy wielu teoretyków – stanowi «tragiczną parodię kobiecości», psychopatologiczną krystalizację aktualnych trendów kulturowych»³⁷. S. Bordo ujmuje to w sposób następujący: „ludzie z anoreksją nie tyle źle postrzegają swoje ciało, co zbyt dobrze uczą się dominujących standardów kulturowych dotyczących tego, jak je postrzegać”³⁸.

Podobnie, jeśli chodzi o społeczno-kulturowy kontekst bulimii. Wyraża się ona poprzez walkę dwóch antagonistycznych dla siebie pragnień. Z jednej strony jedzenie, które kusi i uwodzi wyglądem, smakiem i zachęca do niekontrolowanego pochłaniania żywności (pragnienie nieograniczonej konsumpcji), z drugiej zaś strony – pragnienie zachowania pełnej kontroli nad swoim ciałem (wymiotowanie i używanie środków przeczyszczających).

5. PODSUMOWANIE

W społeczeństwie konsumpcji tożsamość ludzi postrzega się przez pryzmat ciała (przez dietę, solarium, chirurgię plastyczną, modny strój i idealny makijaż). Ciało staje się swoistym tekstem, w który wpisuje się coraz to nowe znaczenia... znaczenia te nie są stabilne, ulegają zmianom, zależnie od panującej aktualnie mody – kreowanej przez środki masowego przekazu. We współczesnej kulturze masowej pojęcie ciała naturalnego zatraciło swoje znaczenie. Człowiek naturalny nie jest sobą. Dopiero po wykonaniu szeregu rytuałów ciała określonych normami kulturowymi staje się sobą, czyli wytworem kultury konsumpcyjnej. Ciało własne staje się obce, jest źródłem wstydu i polem nieustającej walki. Jest akceptowalne, o ile można je zredukować do ciała kulturowego³⁹.

Media determinują poglądy na siebie i swój wygląd, na innych, na najbliższe i dalsze środowisko, na kulturę wreszcie. Apoteoza idealnego wyglądu lansowana w medialnych wizerunkach reklamy negatywnie wpływa na kształtowanie samooceny nastolatków – tak dziewcząt, jak i chłopców, co prowadzi m.in. do zaburzeń odżywiania.

³⁷ Por. Z. Melosik, *Edukacja, młodzież i kultura...*, dz. cyt., s. 28.

³⁸ Cyt za: tamże.

³⁹ Por. G. Ritz, *Niż w labiryncie pożądania*, tłum. B. Drag, A. Kopacki, M. Łukasiewicz, WP, Warszawa 2002.

Aby pomóc dzisiejszemu człowiekowi, trzeba pozbawić model konsumpcyjny totalizującej władzy. Kształtować w nim kompetencje do dekonstruowania ukrytych znaczeń hiperrzeczywistości (uczyć odczytywania sposobów i metod, jakimi posługuje się logika pozorów), szukać prawdziwej rzeczywistości, rozmawiać o niej. Człowiek może traktować hiperrzeczywistość jako swój własny, realny świat i nie mieć świadomości, że jest ona „wytworem” mass mediów, ale może też być świadomy istnienia kultury upozorowania i mieć przekonanie, że świat hiperrzeczywisty jest tylko jednym ze światów – tu ujawnia się pole dla działania współczesnego pedagoga, którego rolą jest uświadomienie sobie i podopiecznym, co jest we współczesnym świecie najważniejsze, jak też dotknięcie jego złożonych problemów.

MASS MEDIA AND ADVERTISEMENT IN THE EMERGENCE OF DISEASES OF CIVILIZATION: ANOREXIA AND BULIMIA

Summary

Many educators, psychologists, sociologists and representatives of other social sciences draw attention to the increasing destruction of the body, mind and psyche of modern man. Support of this view may be that the emergence of an increasing number of disorders, mental illness and irrational behavior of people. Anorexia and bulimia have existed for many years, but in modern times, their range is seriously exacerbated. Contemporary media greatly determine the functioning and human development. Their unique position stems primarily from the fact that almost every man is still dependent on the main channel of global communication. New information technologies are global in nature, take a significant role in creating a culture of twenty-first century. They shape relationships, form a political and economic life of countries, develop personal patterns.

Article covers the importance of developing issues of mass media for the spread of the phenomenon of anorexia and bulimia.

Keywords: mass-media, advertisement, anorexia, bulimia

Nota o Autorach: dr Marzena Dycht, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Specjalnej i Integracyjnej Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wykładowca na kierunku pedagogika na Wydziale Nauk Humanistycznych w Wyższej Szkole Handlowej w Radomiu. Pola zainteresowań intelektualnych: pedagogika (w tym: pedagogika osób niepełnosprawnych, tyflopädagogika, szeroko pojęte zagadnienia diagnozy, terapii, edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością).

Dr Lidia Marszałek, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Specjalnej i Integracyjnej Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wykładowca na kierunku pedagogika w Instytucie Humanistycznym w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej we Włocławku. Pola zainteresowań intelektualnych: pedagogika specjalna, psychospołeczne aspekty funkcjonowania osób z zaburzeniami i niepełnosprawnością, pedagogika przedszkolna, edukacja integracyjna i inkluzywna.

Słowa kluczowe: mass media, reklama, anoreksja, bulimia